

Montaigne, de tuinier-filosoof, wijst op het moeilijke karakter van bescheidenheid

Montaigne (1533 – 1592), geboren in een rijke adellijke familie, maakte eerst carrière als hoge ambtenaar en hoveling. Op 38jarige leeftijd trok hij zich uit het publieke leven terug en besteedde zijn tijd aan het schrijven van korte beschouwingen, die in 1580 gepubliceerd werden als “Essays”. Hij aanvaardde nog 2 keer het burgemeesterschap van Bordeaux, maar bleef zijn essays herwerken en uitbreiden tot aan zijn dood.

Montaigne, de tuinier

Montaigne is één van die filosofen die geassocieerd worden met één welbepaalde plaats waar hun werk geschreven werd, nl. de toren op zijn kasteeldomein, in de gemeente Saint-Michel-de-Montaigne (département de la Dordogne).

Het kasteel uit de 16e eeuw is door een brand in 1885 verdwenen (en nadien vervangen door een kasteel in neo-renaïssancestijl), maar de toren is nog intact bewaard, inclusief de spreuken die Montaigne in het hout liet aanbrengen. Uiteraard had het domein ook een tuin, die Montaigne kon zien vanuit zijn toren:

Ik zit daarboven de ingang en kijk uit op de tuin, de hoenderhof, de binnenplaats en de meeste delen van het huis. ¹

Het omringende park werd door Montaigne zelf ontworpen. Toch had de tuin voor hem niet zo'n grote betekenis. Hij was iemand die leest en schrijft in zijn toren, niet een man die vaak wandelt in de tuin, laat staan iemand die zelf de tuin verzorgt:

Ik ben geboren en getogen op het platteland, te midden van de akkerbouw. Ik sta aan het hoofd van een boerenbedrijf. Toch kan ik de ene graansoort niet van de andere onderscheiden en in mijn tuin kan ik kool en sla nauwelijks uit elkaar houden. ²

De toren van Montaigne

Kasteel, toren en park

Toch heeft Montaignes toren dezelfde functie als Epicurus' tuin: een plaats waarin de wijze afgezonderd van de drukke wereld kan leven. En Montaigne kan zich voorstellen hoe de tuin iemand plezier kan verschaffen – op voorwaarde dat het, zoals Horatius stelt (Brieven, I, I, 19), bescheiden gebeurt :

*zelf houd ik niet van het beheren van mijn landerijen. Wie aan deze bezigheid wel plezier beleeft, moet zich hier aan wijden met mate:
"Zij moeten zichzelf niet aan de zaken*

Maar de zaken aan henzelf onderwerpen.”

Want anders is, zoals Sallustius zegt, zelfs het beheren van zijn landbouwbedrijf een slavenwerk. Sommige kanten daarvan zijn zo kwaad nog niet, zoals het tuinieren, een bezigheid waaraan volgens Xenophon Cyrus zich wijdde.³

De volgende zin verduidelijkt de voorwaarde van bescheidenheid (“matiging”) die aan praktisch werk, en dus ook tuinieren, moet gesteld worden:

er is een middenweg tussen de lage, onwaardige zorgen, vol spanning en onrust, van mensen die overal een corvee van maken, en de verregaande, diepe achteloosheid van anderen, die alles op hun beloop laten.⁴

Montaigne verwijst verder in zijn essay *Over de ongelijkheid onder ons mensen* naar Diocletianus die troonsafstand deed, nadien werd gevraagd om het land opnieuw te besturen, maar dat weigerde met de woorden:

Jullie zouden geen poging doen om mij over te halen als je in mijn tuin de mooie rij bomen zag die ikzelf heb geplant, en de lekkere meloenen die ik heb gezaaid.⁵

Diocletianus past hiermee de raad toe van Lucretius (*De rerum natura*, II, 16-19), door Montaigne een paar pagina’s eerder aangehaald:

Zo iemand staat oneindig ver boven vorsten- en hertogdommen en is zichzelf een keizerrijk. [...]

*“Zien wij dan niet dat onze aard
Zich niets anders wenst dan een lichaam
Zonder pijn, en geest die, vrij en blij,
Niet door zorgen of angst wordt geplaagd?”⁶*

Er is nog een andere passage waarin Montaigne verwijst naar tuinieren:

Ik wil dat wij bezig zijn en onze taken in het leven zo lang mogelijk blijven doen en dat de dood mij aantreft terwijl ik kool plant, zonder mij om hem te bekommeren en nog minder om het feit dat mijn plantjes nog niet staan.⁷

Montaigne beschouwt zichzelf duidelijk als een tuinier in overdrachtelijke betekenis. Zijn tuin is zijn verzameling essays, een geheel van afzonderlijke perken, die toch een geheel vormen, waaraan hij heel zijn leven blijft verder werken, zoals een tuinier zijn tuin onderhoudt en verder verfraait.

En wie het geheel overschouwt, ziet als één van de hoofdthema’s het thema dat hierboven al naar voor kwam: de bescheidenheid, dat is het vermogen en de houding om het onderscheid te (kunnen) maken tussen teveel en te weinig, m.a.w. om het juiste midden te (kunnen) bepalen (bescheidenheid staat dus in tegenstelling tot enerzijds de hoogmoed, dat is teveel willen, en anderzijds de nederigheid, dat is te weinig willen).

Montaigne, de filosoof

Montaigne probeert te begrijpen wat voor iets de mens is en hoe een mens best probeert te leven. Hij “probeert uit zijn boeken te halen hoe hij een beter mens kan worden die blijer en wijzer in het leven staat”.⁸

Hij levert hiervoor geen grote theorieën, hij maakt slechts enkele bedenkingen, steunend op enerzijds eigen ervaringen en anekdotes uit zijn leven en anderzijds de ideeën van anderen, vooral de auteurs uit de oudheid. Hij blijft sceptisch – zeer veel zullen we niet te weten komen, en natuurlijk is ook de zekerheid van het christendom niet zo zeker – maar verwijst naar waardevolle inzichten van klassieke auteurs, zoals Plutarchus, stoïcijnen en epicuristen. De invloed van het epicurisme is groter dan meestal vermeld wordt (zeker als je de versie beschouwt die Montaigne naliet bij zijn dood, dus met alle toevoegingen die hij zelf nog aanbracht bij de eerdere uitgaven).

In de bibliotheek van Eton bevindt zich een uitgave van Lucretius' *De rerum natura* uit 1563 die ooit in het bezit was van Montaigne, vol onderlijningen en aantekeningen. De essays staan vol van citaten uit Lucretius en Horatius.

Inhoudelijk leunt Montaigne zeer dicht aan bij het epicurisme. Bijna alle ideeën van Epicurus over het goede leven neemt hij over.

Genot als einddoel

Montaigne stelt het doel van het leven gelijk aan genieten:

*Alle meningen ter wereld komen overeen dat het plezier ons doel is.*⁹

De voorafgaande zin bepaalt dit plezier echter onmiddellijk in epicuristische zin (zoals ook al duidelijk gemaakt werd door het citaat van Lucretius hierboven vermeld):

*Waarachtig, of de rede bespot ons, of ze richt zich op onze tevredenheid en heel haar werk is erop gericht ons goed en zonder zorgen te doen leven.*¹⁰

Een eerste voorwaarde hiervoor is de dood niet te vrezen.

De dood, geen vijand van het genot

Geheel in overeenstemming met Epicurus stelt Montaigne:

*Wat een dwaasheid om ons zoveel zorgen te maken over de overgang naar een toestand die vrij van alle zorgen is! Zoals bij onze geboorte ons alle dingen werden geboren, zo gaan bij onze dood alle dingen weer dood.*¹¹

Voor een eeuwig leven in een hel is bij Montaigne geen plaats. Er blijven elders in zijn werk wel verwijzingen naar een leven na de dood:

*Alleen dit doel, een ander, eeuwig leven in gelukzaligheid, rechtvaardigt dat wij de geneugten en genietingen van het aardse leven opofferen.*¹²

Maar amper twee pagina's verder luidt het weer zoals bij de niet-christelijke Latijnse satirendichter Persius:

Wij moeten ons met klauw en tand vastklampen aan de levensvreugden die de jaren ons de een na de ander uit handen slaan: "kom, pluk de genoegens, ons is niets dan dit leven; straks ben je as, en schim, een mare." ¹³

Montaigne herhaalt bijna letterlijk het zeer gekende gezegde van Epicurus over de dood:

De dood kan je noch levend noch dood raken: levend niet omdat je dan bestaat, dood niet omdat je dan niet meer bestaat. ¹⁴

En ook dat de dood er vlug zal zijn, mag ons niet droevig stemmen. Het is de natuurlijke gang der zaken die we moeten aanvaarden:

De eindbestemming van ons leven is de dood, dat moeten wij hoe dan ook in de gaten houden. Hoe kunnen wij, als de dood ons afschrikt, ook maar één stap voorwaarts doen zonder dat het zweet ons uitbreekt? ¹⁵

Sterker nog, het aanvaarden van de onvermijdelijkheid van de dood helpt om blijer te leven:

Als je hebt geleerd hoe je sterven moet, heb je afgeleerd slaaf te zijn. Als je op de dood bent voorbereid, ben je los van alle onderworpenheid en dwang. Als je hebt ingezien dat het leven verliezen niet erg is, kan het leven je niets ergs meer brengen. ¹⁶

Hoogmoedige genietingen moeten afgewezen worden

Zoals Epicurus beklemtoont Montaigne dat niet alle genietingen goed zijn, maar dat we een onderscheid moeten maken tussen "goede" en "slechte" genietingen en dat we afwegingen moeten maken op basis van de toekomstige gevolgen:

De wijzen leren ons in voldoende mate dat wij op onze hoede moeten zijn voor onze verraderlijke begeerten en dat wij een onderscheid moeten maken tussen ware, onversneden genoegens en gemengde, met zorgen gepaard gaande genoegens, want, zeggen zij, de meeste genoegens strelen en omhelzen ons om ons te wurgen [...] als wij hoofdpijn kregen eer wij dronken werden, zouden wij er wel voor uitkijken teveel te drinken. Maar eerst komt de wellust, die ons misleidt en ons de ogen doet sluiten voor de gevolgen. [...] Bij het beheren van onze goederen, bij de studie, de jacht of welke bezigheid ook, moeten wij tot de uiterste grenzen van het genoegen gaan, maar ervoor waken niet dat punt te overschrijden waar de pijn begint mee te spelen. ¹⁷

Zoals bij Epicurus komt dit concreet neer op het afwijzen van het streven naar rijkdom, roem, eer, macht. Montaigne erkent hierbij uitdrukkelijk zijn schatplichtigheid aan de "filosoof van de tuin":

*Epicurus zegt dat het verwerven van rijkdom je ellende niet opheft, maar er slechts een andere wending aan geeft. Inderdaad: niet de armoede, maar juist de overvloed maakt een mens inhalig.*¹⁸

Of met de woorden van Horatius (Brieven, I, II, 25) aangehaald door Montaigne:

*“Rede en wijsheid nemen onze zorgen weg,
niet het huis aan zee met een wijds uitzicht.”*¹⁹

De boodschap wordt vaak herhaald:

*“Roem en rust kunnen niet samenwonen onder één dak.”*²⁰

*We zijn het aan onszelf verplicht om goed te leven, niet om goede boeken te schrijven, en het gaat niet om veldslagen te winnen en gewesten te veroveren, maar om kalmte en rust te vinden bij de dingen die wij doen. Een zinvol leven leiden is een meesterwerk waarop je trots kunt zijn.*²¹

Montaigne drukt het hoogmoedige en dus zinloze karakter van deze strevingen uit met enerzijds een zeer mooie en anderzijds een “platte” (maar daarom nog niet een minder mooie en in elk geval een even goed gevonden) vergelijking:

*Het heeft geen zin om op stelten te klimmen, want ook op stelten moet je met je eigen benen lopen en zelfs op de hoogste troon ter wereld zit je nog altijd op je eigen gat.*²²

Maar zoals Epicurus waarschuwt Montaigne dat we niet mogen vervallen in het andere uiterste, de nederigheid.

Ook nederigheid moet afgewezen worden

Het is niet goed nederig te zijn (alles weg te gooien, op de laagste trede te gaan staan):

*Je onthouden van genietingen die binnen handbereik zijn, zoals velen uit vroomheid en sommige filosofen uit verstandelijke overwegingen hebben gedaan, een slaaf van jezelf worden, op de grond slapen, je ogen uitsteken, je rijkdommen in de rivier gooien, het leed opzoeken (sommigen om door hun lijden in dit leven de gelukzaligheid in een hiernamaals te verwerven, anderen om, door op de laagste trede te gaan staan, een nieuwe val te voorkomen) – al deze handelingen getuigen van een te ver doorgevoerde deugzaamheid.*²³

Of met de woorden van Horatius (Brieven, I, 6, 15-16) aangehaald door Montaigne:

*“Zelfs wijzen en rechtvaardigen die te veel
De deugd najagen worden dwaas en crimineel.”*²⁴

Het juiste midden is nodig.

Bescheidenheid als het juiste midden

Montaigne heeft het belang van het juiste midden verduidelijkt met mooie vergelijkingen:

*Of een boogschutter nu te ver schiet of niet ver genoeg, in beide gevallen mist hij zijn doel. En of ik nu plotseling in een fel licht kijk of ik in het duister zie, mijn ogen laten me beide keren in de steek.*²⁵

Montaigne past deze idee ook concreet toe. Zo mag roem toch in een bepaalde mate, zij het dan wel om een specifieke reden, nagestreefd worden. Het is een mooi voorbeeld van de calculus van genietingen (een genot en de gevolgen ervan tegen elkaar afwegen):

*[...] dat alle roem van de wereld bij elkaar het niet waard is dat een verstandig man er ook maar een vinger naar uitsteekt, ik bedoel, om de roem alleen, want dikwijls brengt die voordelen mee waardoor hij begerenswaardig wordt. Zo bezorgt hij ons welwillendheid en maakt dat wij minder blootstaan aan onrecht, gemeenheden en dergelijke. [...] Epicurus gebiedt ons een teruggetrokken leven te leiden en alleen voor onszelf te zorgen: hij wil niet dat wij door anderen worden gekend en minder nog dat wij door hen worden geëerd en geroemd. Hij raadt Idomeneus dan ook aan om zijn daden niet af te stemmen op de publieke opinie en waardering, behalve als hij daarmee de ongemakken kan vermijden die de minachting der mensen hem eventueel zou kunnen opleveren.*²⁶

Dezelfde boodschap geldt voor rijkdom. Wie door omstandigheden nu eenmaal een bepaalde rijkdom bezit, kan deze gerust gebruiken, maar dan wel met mate en op een goede manier, m.a.w. door er ook anderen van te laten genieten:

*Ik keur Arcesilaus niet af omdat ik weet dat hij gouden en zilveren huisraad gebruikt heeft, in zover zijn financiële situatie dit toeliet, en mijn aching voor hem stijgt omdat hij zich niet heeft ontdaan van wat hij gebruikte met matiging en vrijgevendheid.*²⁷

Zoals Epicurus pleit Montaigne voor dezelfde middenweg waar het de omgang met anderen betreft.

De waarde van vriendschap

Enerzijds is het goed op je eigen te kunnen leven:

Wij moeten een achterkamer voor onszelf apart houden om daarin volkomen ongestoord onze eenzaamheid en afzondering te cultiveren en ons werkelijk vrij te maken. [...] Wij hebben een ziel die tot zichzelf kan inkeren en zichzelf gezelschap kan houden, zij heeft flink wat te bestormen en te verdedigen, te geven en te nemen. Wij hoeven niet bang te zijn dat wij in deze eenzaamheid vergaan van verveling omdat wij niets om handen hebben. [...]

*Denk maar aan die man wie gevraagd werd waarom hij zich zo aftobde in een kunst waar maar zo weinigen kennis van konden nemen: "Enkelen zijn mij genoeg", antwoorde hij. "Eén enkele is al genoeg, en zelfs geen enkele is me genoeg." Hij had gelijk: jij en een metgezel, of jij en jezelf vormen voor elkaar een groot genoeg publiek. Laat de menigte één man voor je zijn, en één man een menigte.*²⁸

Montaigne kende zelf het genot van de eenzaamheid, bijvoorbeeld bij een wandeling (merk op: zoals past bij een bescheiden persoon, een wandeling door een park, dat is een grote siertuin, niet een wandeling door een wild bos, waaraan een nederig persoon de voorkeur geeft):

*als ik in mijn eentje door een mooi park wandel en mijn gedachten een poosje door andere dingen in beslag worden genomen, richt ik ze daarna weer op de wandeling, het park, het genot van de eenzaamheid en mijzelf.*²⁹

Anderzijds blijft er feit dat de mens naar gemeenschap verlangt:

*Het lijkt wel of de natuur ons voor niets zo geschikt heeft gemaakt als voor het gemeenschapsleven.*³⁰

Het mooiste midden ligt in de vriendschap:

*Het gemeenschapsleven vindt zijn hoogtepunt en vervolmaking in de vriendschap.*³¹

Montaigne kende zelf de verrukking van de vriendschap, en wel van wat hij “de volmaakte vriendschap” noemde (meer bepaald zijn vriendschap met Etienne de La Boétie) :

*Bij de vriendschap waar ik het over heb, smelten de geesten samen en vermengen zich tot zo’n volledige eenheid dat zij naadloos in elkaar opgaan. Elk van de twee partners geeft zich zo volledig aan zijn vriend weg, dat hij niets meer heeft om met andere te delen. [...] Het is geen gering wonder een tweeënheid te worden.*³²

Het lijkt wel een te hoog gegrepen (en dus hoogmoedig) ideaal te zijn. Montaigne beseftte dit zelf wel:

*Om tot zo’n vriendschap te komen moeten de omstandigheden zo gunstig zijn, dat het al veel is als dit één keer in de drie eeuwen voorvalt.*³³

Hij verviel dan ook niet in de fout andere vormen van vriendschappen, wat hij de “alledaagse vriendschappen” noemde, af te wijzen als waardeloos. Het komt er wel op aan “deze zaken niet met elkaar te verwarren”:

*Wat wij doorgaans vrienden en vriendschappen noemen zijn slechts kennissen en banden die wij met elkaar hebben aangeknoopt voor een bepaalde gelegenheid, uit een bepaald belang, waardoor onze geesten het wel met elkaar kunnen vinden.*³⁴

In de banden, met vrienden of met de gemeenschap in haar geheel, is rechtvaardigheid noodzakelijk.

Rechtvaardigheid

Wat die bijzondere vorm van bescheidenheid betreft, de rechtvaardigheid (die erin bestaat geen onrecht aan te doen, maar ook ervoor te zorgen dat je geen onrecht wordt aangedaan,

m.a.w. niet te overheersen noch overheersing te dulden), citeert Montaigne voor de zoveelste keer instemmend Epicurus:

*“Geen enkele schuilplaats strekt booswichten tot nut”, zei Epicurus, “want omdat hun geweten hen prijsgeeft aan zichzelf, zullen ze zich nergens veilig en geborgen weten”.*³⁵

Brengt Montaigne dan enkel een herhaling van Epicurus?
Nee, hij zorgt voor een originele aanvulling.

De moeilijkheid van bescheidenheid

Montaigne – die nog niet alle christelijke invloed heeft afgeschud, zoals hierboven het citaat over “eeuwig leven in gelukzaligheid” aantoonde – lijkt nog niet altijd het onderscheid tussen de begrippen “nederigheid” (aan de grond blijven) en “bescheidenheid” (het juiste onderscheid maken tussen teveel en te weinig, dus het juiste midden aanhouden) te beseffen.

Hij noemt zichzelf in een bepaalde passage “nederig”:

Ik houd mij het liefst aan de wijsgerige opvattingen die het degelijkst, dat wil zeggen het meest menselijk, ons het meest eigen zijn: mijn gedachten zijn, net als mijn zeden en gewoontes, laag en nederig.^{36 a}

Dit citaat staat in een passage die “de wellust”, “het genot” wil verdedigen, maar overall wordt er daarbij verwezen naar “maat houden” en “het juiste midden”:

*Onmatigheid is de doodsteek voor het genot, terwijl matigheid geen gesel maar juist een prikkel voor de lusten is.*³⁷

*Ik vind het even onjuist je af te keren van de natuurlijke genietingen dan ze al te fervent na te streven.*³⁸

Misschien noemt Montaigne zich “laag” omdat hij beseft dat het volgen van de juiste middenweg moeilijk is en dus niet altijd lukt:

*Het volk vergist zich: het is heel wat gemakkelijker langs de zijanten te gaan, waar de uitersten ons tot limiet en richtlijn dienen, dan de brede, ruime middenweg te nemen.*³⁹

Montaigne wijst erop dat zelfs Epicurus niet altijd zijn eigen raad tot bescheidenheid heeft gevolgd, meer bepaald niet wat het nastreven van roem betreft:

Om de een of andere reden zijn wij ambivalent, waardoor wij niet geloven wat wij geloven en geen afstand kunnen doen van wat wij veroordelen. Kijk maar naar wat Epicurus zegt in het uur van zijn dood; zijn laatste woorden zijn groot en een wijsgeer

---

^a In het Frans staat er “bas et humble”. De Nederlandse vertaling door Hans van Pinxteren, uitgegeven door Athenaeum, vertaalt dit foutief als “nederig en bescheiden”: zoals de meesten kan de vertaler niet “nederig” (in het Frans “humble”) en “bescheiden” (in het Frans “modeste” of ook “moyen”) uit elkaar houden.

*waardig, maar toch laten ze min of meer zien dat hij om zijn reputatie gaf, een houding die hij in zijn voorschriften had gelaakt. [...] Hij stelde in zijn testamentaire beschikking namelijk dat zijn erfgenamen de kosten moesten betalen die Hermachus zou uitgeven voor de jaarlijkse verering van zijn geboortedag in januari.*⁴⁰

Montaignes bescheidenheid brengt mee dat hij toegeeft dat ook hij zelf er vaak niet in slaagt zijn eigen voorschriften (waaronder het voorschrift tot bescheidenheid) te volgen. Het duidelijkst doet hij dit i.v.m. de passende reactie op een verlies.

Montaigne is diegene die schrijft dat elke mens moet voorbereid zijn op verlies, ook verlies van mensen, een gedachte die vooral door het stoïcisme wordt beklemtoond, maar volledig past binnen de epicuristische visie op geluk als tevredenheid en zonder zorgen zijn:

*We moeten zo mogelijk een vrouw hebben, kinderen, bezittingen en vooral een goede gezondheid, maar ons daar niet zo aan hechten dat ons geluk ervan afhangt. [...] wij moeten praten en lachen alsof wij geen vrouw, kinderen en bezittingen, geen personeel en bedienden hebben, zodat, als wij ze op een gegeven moment kwijtraken, het niet nieuw voor ons is het zonder hen te moeten stellen.*⁴¹

Net zoals Montaigne open en eerlijk schrijft over zijn nierstenen (de zwakheid van zijn gezondheid), geeft hij – filosofisch gezien veel interessanter – zijn zwakheid toe op “geestelijk” vlak, waar het gaat om de kracht verlies te dragen. Het sterkste voorbeeld hiervan is zijn reactie op de dood van zijn “volmaakte vriend”.

*Als ik de rest van mijn leven vergelijk – ofschoon dit godzijdank vreedzaam is geweest, gerieflijk en, op het verlies van een zo een grote vriend na, zonder diepe droefenis, vol gemoedsrust, omdat ik mij tevreden heb gesteld met mijn natuurlijke aanleg en gaven, en niet naar iets anders heb gehaakt – als ik dit hele leven nu vergelijk met de vier jaren waarin het mij gegeven was te genieten van zijn goede gezelschap en aanwezigheid, is dit slechts rook en duisternis, één lange, vreugdeloze nacht. Sedert de dag dat ik hem verloor [...] leid ik maar een treurig bestaan, en zelfs de genoegens die ik tegenkom op mijn weg maken, in plaats van mij te troosten, de smart dat ik hem kwijt ben, alleen nog maar groter.*⁴²

Deze grote smart, anders gezegd deze nederigheid (aan de grond zitten, depressief zijn, dit betekent letterlijk, teneer gedrukt zijn) is uiteraard het gevolg van het hoogmoedig karakter van zijn vriendschapsideaal – hoogmoed slaat zo vaak om in nederigheid. Wie zich tevreden kan stellen met vriendschappen die niet “één keer in de drie eeuwen”, maar slechts, of beter gezegd, gelukkig (ten minste) een paar keer in een levensloop tot stand kunnen komen, kent meer vreugde in zijn leven.

Dit inzicht heeft Montaigne niet (zie hierboven de opmerking over zijn “lage en nederige gedachten, zeden en gewoonten”) of in elk geval kan hij er niet naar handelen.

Dit doet er natuurlijk niet zo toe. De belangrijke vraag is: wat betekent het feit dat het moeilijk is om altijd bescheiden te zijn?

Volgens Montaigne betekent deze moeilijkheid waarschijnlijk weinig.

Na de opmerking dat Epicurus onvoldoende bescheiden was (of beter gezegd: niet consequent genoeg was in zijn bescheidenheid, omdat hij, volgens zijn testamentaire beschikking, tegen zijn eigen voorschrift in, roem na zijn dood wou), geeft Montaigne daar geen verdere commentaar op, maar vervolgt met de beschrijving van de visie van

“Carneades, die stelde dat roem begerenswaardig is om zichzelf” (en de visie van Aristoteles en Cicero, die beiden ook teveel krediet gaven aan de roem). Zo’n visie is pas erg:

*dit is dermate onjuist dat ik het erg vind dat zo’n idee ooit is opgekomen bij een man wie de eer te beurt viel filosoof te heten.*⁴³

Inconsequent zijn is jammer, maar menselijk en vergeeflijk. De verkeerde visie hebben, pas dat is “erg”.

Hoe anders kan of moet je immers reageren op de moeilijkheid van een noodzakelijke taak dan overtuigd te blijven van de noodzaak ervan en te blijven proberen om de taak te volbrengen, in de mate dat je kan? En jezelf verachten omdat je af en toe faalt, brengt niets bij en is dus niet goed, zoals Montaigne opmerkt na zijn vaststelling dat “het volk zich vergist” i.v.m. de gemakkelijkerheid om de middenweg te nemen (zie citaat hierboven):

*Niets is mooier en legitiemer dan een goed en behoorlijk mens te zijn, niets is ook moeilijker dan dit leven goed en op een natuurlijke wijze te leven; en de ergste van al onze ziektes is wel je eigen wezen te verachten.*⁴⁴

Montaigne veracht zichzelf niet omdat hij de dood van zijn “volmaakte vriend” niet kan verwerken, en terecht: het citaat van hierboven over de “smart dat hij zijn vriend kwijt is” toont toch hoe bescheiden Montaigne op alle andere vlakken is geweest.

Terecht mag Montaigne zeggen (bij de vermelding dat hij niet “aast op een bovenmatig lange oude dag”):

*ik, die toch op elk gebied zo’n grote vereerder ben geweest van de ἀριστον μετρον [het juiste midden] uit de oudheid en die de maat van het midden als de volmaakte maatstaf heb aanvaard.*⁴⁵

Dat Montaigne hierbij wijst op de moeilijkheid om dit juiste midden (de bescheidenheid) na te streven, dat hij daarbij zowel zijn leermeester Epicurus (expliciet) als zichzelf (eerder impliciet) terechtwijst, maar dat hij ondanks deze moeilijkheid de noodzaak ervan blijft beklemtonen, is zijn originele bijdrage aan de epicuristische filosofie.

Herkomst van de citaten

¹ Essay *Drie vormen van omgang*

² Essay *Over de verwaandheid*

³ Essay *Over de eenzaamheid*

⁴ Ibidem

⁵ Essay *Over de ongelijkheid onder ons mensen*

⁶ Ibidem

⁷ Essay *Filosoferen is leren hoe je moet sterven*

⁸ Essay *Over eenzaamheid*

⁹ Essay *Filosoferen is leren hoe je moet sterven*

¹⁰ Ibidem

¹¹ Ibidem

¹² Essay *Over de eenzaamheid*

¹³ Ibidem

¹⁴ Essay *Filosoferen is leren hoe je moet sterven*

-
- ¹⁵ Ibidem
¹⁶ Ibidem
¹⁷ *Essay Over de eenzaamheid*
¹⁸ *Essay Of wij iets als een zegen of een onheil ervaren, hangt grotendeels af van hoe wij tegen de dingen aankijken*
¹⁹ *Essay Over de eenzaamheid*
²⁰ *Essay over de ervaring*
²¹ Ibidem
²² Ibidem
²³ Ibidem
²⁴ *Essay Over matigheid*
²⁵ *Essay Over matigheid*
²⁶ *Essay Over de roem*
²⁷ *Essay Over de eenzaamheid*
²⁸ Ibidem
²⁹ *Essay Over de ervaring*
³⁰ *Essay Over de vriendschap*
³¹ Ibidem
³² Ibidem
³³ Ibidem
³⁴ Ibidem
³⁵ *Essay Over het geweten*
³⁶ *Essay Over de ervaring*
³⁷ Ibidem
³⁸ Ibidem
³⁹ Ibidem
⁴⁰ *Essay Over de roem*
⁴¹ *Essay Over de eenzaamheid*
⁴² *Essay Over de vriendschap*
⁴³ *Essay Over de roem*
⁴⁴ *Essay Over de ervaring*
⁴⁵ Ibidem